

BARBARA MARIA GAWĘCKA
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Ksiądz Józef Ćwikliński – moderator prac restauracyjnych i budowlanych kościołów kieleckich w II poł. XIX w.

Jednym z przejawów życia Kościoła jest sztuka sakralna, wyrażająca misterium chrześcijaństwa i zwiastująca je światu. Jej dawne i współczesne dzieła stanowią patrimonium artisticum Ecclesiae, a zarazem skarb kultury ogólnoludzkiej. Ten skarb powierzony jest opiece duchowieństwa i wiernych¹.

Jednym z duchownych, który w sposób szczególny zaangażował się w dzieło ratowania zabytkowych świątyń kieleckich, był ks. Józef Ćwikliński².

Ksiądz Józef urodził się 11 lutego 1817 r. w Koszowie k. Wadowic. Uczył się do szkoły wojewódzkiej, a następnie do gimnazjum w Kielcach. W 1837 r. wstąpił do seminarium duchownego, święcenia kapłańskie przyjął 25 lipca 1840 r. Początkowo był wikarym kolegiaty (dziś katedry) kieleckiej. W 1858 r. uzyskał nominację na kanonika honorowego kolegiaty kaliskiej. W 1874 r. został kanonikiem kolegiaty kieleckiej, a następnie jej kanonikiem honorowym. Był także prałatem kolegiaty kieleckiej, dziekanem dekanatu kieleckiego oraz proboszczem parafii chęcińskiej³. Zmarł w 1894 r. i został pochowany w grobowcu kanoników kieleckich na Cmentarzu Starym w Kielcach (kw. 5A).

¹ Instrukcja Episkopatu Polski o ochronie zabytków i kierunkach rozwoju sztuki kościelnej 16 IV 1966 r., cyt. za: ks. J.St. Pasierb, *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Pelplin 1971, s. 27.

² W tym samym czasie w diecezji służyło dwóch kapłanów o nazwisku Józef Ćwikliński. O pierwszym mowa jest w artykule, drugi zaś był proboszczem parafii olkuskiej, a następnie wolbromskiej i zasłynął m.in. z organizacji wystąpień patriotycznych.

³ Archiwum Diecezjalne w Kielcach (dalej ADK), Akta księży z XIX w. Księża obcych. Karta ks. Józefa Ćwiklińskiego, s. 820, XC-20.

Tablice pamiątkowe poświęcone ks. Józefowi Ćwiklińskiemu znajdują się w kościele pw. św. Wojciecha w Kielcach, w kościele pw. św. Bartłomieja Apostoła w Chęcinach oraz w katedrze kieleckiej. Obecnie epitafium w katedrze (zaprojektowane przez Franciszka Kowalskiego) jest zasłonięte wystrojem kaplicy Matki Boskiej Różańcowej.

Jak dowiadujemy się z nekrologu ks. Józefa, była to „osobistość bardzo popularna w Kielcach, od chwili bowiem wstąpienia do seminaryjum kieleckiego, a następnie święceń kapłańskich, dłużej jak na miesiąc lub dwa, niewydała się z murów miasta. Zmarły zrósł się z kroniką Kielc i w życiu publicznym przez długi czas odgrywał dominującą rolę”⁴. Był człowiekiem bardzo pogodnym, towarzyskim i uczynnym⁵.

Jednym z kościołów, w którym działał ks. J. Ćwikliński, była kolegiata (dziśejsza katedra) w Kielcach. Na wstępie należy zauważyć, że kościół nie miał szczęścia do wichur i burz, o których często wspominało w dokumentach, gdyż to one najczęściej były powodem zniszczeń budynku. Nierzadko jednak był to tylko pretekst, by wykonać szeroko zakrojone prace upiększające, które miały podnieść rangę świątyni, wtedy gdy stawała się katedrą lub gdy wymagała tego

⁴ *Wiadomości bieżące*, „Gazeta Kielecka” 1894, nr 74, s. 2.

⁵ W nekrologu tak pisano o ks. Józefie Ćwiklińskim: „Zmarły zrósł się z kroniką Kielc i w życiu publicznym przez długi czas odgrywał dominującą rolę. Charakteru towarzyskiego, łatwy i serdeczny w obejściu, mowny i z nastrojem pogodnym, jednał sobie serca ludzkie i umiał je do potrzeb chwili naginać. Zmarły sługa Ołtarza umiał godzić surowe obowiązki kapłańskie z towarzyską łącznością, wesołą i jowialną swadą. Niezrównanej dobroci serca, uczynności i bratniego poświęcenia dla wszystkich. Tak, podkreślić należy ten wyraz dla wszystkich. Każdemu, kto się doń udał, wysługiwał się nieraz więcej od rodzzonego ojca. Doputy chodził, prosił, zżymał się, perswadował, całował, ścisnął, aż wyprosił, pogodził, zbliżył, zadowolił. Jest to tak sympatyczny rys charakteru, zwłaszcza w dzisiejszych [...] czasach, że złotem wypisać go należy zgłoskami na świeżo usypanej mogile: starca – kapłana – przyjaciela. Ś. p. ksiądz Józef, zawsze pełen inicjatywy i czynu, wiele przyczynił się do uporządkowania b. kolegiaty a obecnie katedry. Zabiegom jego zawdzięczamy dwukrotną gruntowną restaurację świątyni w Kielcach i Chęcinach, a lubo w ostatnich czasach złamany dolegliwością wieku niemógł sprostać zadaniu, nie zmniejsza to jego rzeczywistej zasługi i uznania, jakie za sobą do grobu unosi. Każdy człowiek ma swój czas, a ks. Józef, w okresie działalności, potrzykroć więcej uczynił, jak to jest żądane od każdej jednostki stojącej na posterunku społecznym, w: *Wiadomości bieżące*, „Gazeta Kielecka” 1894, nr 74, s. 2.

sytuacja polityczna, np. kiedy miasto zostawało stolicą województwa lub guberni i władze wymagały, by kościół był bardziej reprezentacyjny i zadbane.

Ksiądz Ćwikliński brał czynny udział w pracach restauratorskich kolegiaty prowadzonych w latach 50., a także późniejszych, trwających na przełomie lat 60. i 70. i początku lat 90. XIX w. Działania podejmowane w latach 50. XIX w. polegały głównie na konserwacji i restauracji wyposażenia wnętrza. Odnawiano wówczas m.in. ołtarze, organy, ławki i konfesjonały. Wykonano nowe cyborium do kaplicy Pana Jezusa. Sklepienie prezbiterium zostało pomalowane ultramarzyną; przymocowano do niego 300 gwiazd wyciętych z blachy i pozłoconych, imitujących rozgwieżdżone niebo. Wykonano restaurację i konserwację obrazów w świątyni. Wówczas naprawiono także dach, pomalowano zewnętrzne mury, wykonano kosztowne oszklenie otworów okiennych oraz uporządkowano mury otaczające cmentarz przykościelny. Podczas trwania owych prac, jak czytamy w sprawozdaniu ks. Józefa Ćwiklińskiego: „x. Majerczak Administrator Dycyzyi a Dziekan Kapituły, polecił mi pilnowanie robót wewnętrznych i prowadzenie zewnętrznych – i wtedy urządziłem drugą Komnatę nad Zakrystią na aparata które się nie mogły pomieścić w jedney i leżały w Skarbcu i w Zakrystyi w szufladach – porobiłem wieszadła w kształcie trójkąta na ornaty i kapy – kazałem wybić 3 otwory w sklepieniu dla wentylacyi – nadto wybiłem otwór w murze i urządziłem drzwi nowe z przysionka do Zakrystyi⁶. Dalej ks. Józef pisze: mury parapetowe około Cmentarza Kościelnego walić się zaczęły z przyczyny źle urządzonych ścieków wody [...] W anszłagu Inżynier Majzer proponował przyczepić ciosowy kamień do starych murów a przez lat 13 tak znaczna dezolacya ich nastąpiła, że woda kości zmarłych odśloniła, zmuszony byłem zburzyć stary mur a na ankry żelazne i cement, którego ja pierwszy w Kielcach do robót używałem, przy zasięgnienu rad p. Borkowskiego Budowniczego, kamieniem ciosowym obłożyć. – W anszłagu nie było funduszu na urządzenie ścieków ja takowe urządziłem z kamienia ciosowego – Sztachety żelazne ustawiłem i wzmocniłem słupkami kamiennymi przegradzającymi przęsła i prętami żelaznemi⁷”.

⁶ Sprawozdanie ks. Józefa Ćwiklińskiego z 4 listopada 1884 r., ADK, Akta Konsystorskie. Parafie. Akta kościoła katedry kieleckiej, sygn. PKK-36 (dalej sygn. PKK-36), k. 131–138, tu: k. 131v.

⁷ Sprawozdanie ks. Józefa Ćwiklińskiego z 4 listopada 1884 r., ADK, sygn. PKK-36, k. 131–138, tu: k. 131v–132.

Kolejne prace przy kościele przeprowadzono na przełomie lat 60. i 70. XIX w. Główną przyczyną działań konserwatorskich, restauratorskich i budowlanych przy kolegiacie⁸ kieleckiej były straty poniesione na skutek wichury, która zerwała dach budynku. W piśmie z dnia 8 grudnia 1868 r. do Magistratu Dozór Kościoła Parafialnego Kieleckiego donosił: „W dniu wczorajszym pomiędzy godziną czwartą a dziewiątą po południu powstała burza wietrzna z grzmiotem i błyskawicą z strony południowej zerwała na kościele kolegiaty dach blaszany”⁹. Dalej czytamy, iż „to wszystko potrzebuje nagłej reparaacji a przynajmniej zabezpieczenia sklepień kościelnych aby te [...] nie nasiąkły [...]”¹⁰. Nie poprzestano jednak tylko na naprawie dachu. Przebudowano także dzwonnice, wzniesiono nową sygnaturkę oraz elewacje boczne – nadając im neobarokowy wygląd, pokryto dachy blachą angielską, uporządkowano cmentarz wokół kościoła, wykonano prace malarskie, stolarskie, szklarskie, a nawet przeprowadzono konserwację obrazów. Można zatem zadać pytanie, w jakim stopniu prace te były jedynie naprawą zniszczeń spowodowanych przez burzę, a w jakim upiększeniem czy nawet podniesieniem rangi kościoła, który mimo iż w tamtych latach nie pełnił funkcji katedry, to nadal była najważniejszą świątynią dla części diecezji krakowskiej mieszczącej się w Królestwie Polskim¹¹. Po wielu latach ks. Józef Ćwikliński będzie wspominał: „Po [...] ustanowieniu przez Rząd Komitetu do prowadzenia robót Gubernator Chlebników wezwawszy do siebie tenże Komitet w komplecie, oznajmił aby się nie trzymać ściśle planu, żeby zmienić frontony Kościoła [...], a upiększyć ile możliwości zewnątrz i wewnątrz, żeby jako pierwszy w Gubernii najładniej wyglądał [...]. Aby zadość uczynić życzeniom Gubernatora Chlebnikowa

⁸ W latach 1869–1872 świątynia nie pełniła funkcji katedry, jednakże często w dokumentach archiwalnych, dotyczących m.in. powyższej restauracji mowa jest o katedrze, dlatego w artykule pojawiać się będą oba terminy.

⁹ Pismo Dozoru Kościoła Parafialnego Kieleckiego do Magistratu z dnia 8 grudnia 1868 r., Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej APK), Akta miasta Kielce (dalej AmK), sygn. 182, k. 6.

¹⁰ Pismo do Magistratu Miasta Gubernialnego Kielc z dnia 18 grudnia 1868 r., APK, AmK, sygn. 182, k. 7.

¹¹ Ks. B. Kumor, *Organizacja terytorialna diecezji kieleckiej*, w: Kraków 1963, *Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce* (dalej NP), red. ks. A. Schletz C.M., Nr XVII, s. 187–232; *Wiadomości miejscowe i z okolicy*, „Gazeta Kielecka” 1872/3, nr 2, s. 6; ks. T. Wróbel, *Zarys historii diecezji kieleckiej*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny” (dalej KPD), 1982, 5, s. 204–243.

i upiększyć Kościół [...] uprosiłem W^{go} Kowalskiego Budowniczego o zrobienie planu na frontony, które wtedy dopiero zaczął robić, gdy mu na piśmie dałem deklaracją, że dostarczę fundusze na tę robotę, jak równie na urządzenie galeryi na dzwonnicy, sprawienie i ustawienie 4^{ch} Ewangelistów kamiennych. Będąc w Lublinie widziałem posadzkę tamtejszych kościołów marmurową sprowadzoną z okolic Kielc zawstydziło mnie to że u nas takiej nie ma, postanowiłem użyć wszelkich sposobów do ułożenia posadzki marmurowej i gradusów przed ołtarzami bocznymi które były ułożone z kawałków nagrobków – Niedługo potem gdy JW. Hr Berg namiestnik Królestwa przybył do Kielc dla zwiedzania nowej Cerkwi i uwiadomił że będzie oglądał roboty prowadzone w naszym Kościele, prosiłem sp. x. Biskupa aby przedstawił mu Komitet restauracji Kościoła i prosił w imieniu Komitetu o zasiłek pieniężny na dalsze roboty – skutek nastąpił dobry bo Rząd wyasygnował 4 tysiące kilkaset rubli na posadzkę – Urządzałem koncerty, teatru amatorskie z których znaczne uzbieraliśmy kwoty – Choć przyjęcia amatorów dla zachęty także mię coś kosztowały z własnej kieszeni”. Kanonik wspominał także: „w r. 1875 będąc w Krakowie zamówiłem mały organ czyli pozytyw w miejsce dawnego zupełnie zniszczonego u organmistrza Sapalskiego chcąc go przy tej sposobności sprowadzić do Kielc dla poprawienia dużego organu”¹². O wspomnianych przez ks. Ćwiklińskiego kwestach pisała w sierpniu 1871 r. „Gazeta Kielecka”: „Z koncertu danego na rzecz reperacyi kolegiackiego kościoła P. Maryi, było dochodu brutto 208 rsr. koszta, urządzenie wynosi 65 rsr. pozostało więc do rozporządzenia komitetu restauracyjnego 143 rsr. Zajmujący się częścią administracyjną koncertu, czuje się w obowiązku podziękować właścicielowi Hotelu Europejskiego p. Węglowskiemu, za bezinteresowne udzielenie sali teatralnej”¹³. Pieniądze na restaurację dał również bp Maciej Majerczak. Po jego śmierci w 1870 r. na łamach „Przeglądu Katolickiego” wspominało, „że w roku zeszłym [1869], na zewnętrzne odnowienie i pokrycie blachą białą żelazną tegoż kościoła, wyjednał fundusz u rządu, od siebie zaś na to dał 1000 rs., i nowe organy swoim kosztem do tegoż kościoła sprawił za 2,700 rs”¹⁴. Skład Komitetu

¹² Sprawozdanie ks. Józefa Ćwiklińskiego z 4 listopada 1884 r., ADK, sygn. PKK-36, k. 131–138, tu: k. 133–135.

¹³ *Wiadomości miejscowe i z okolicy*, „Gazeta Kielecka” 1871, nr 68, s. 269.

¹⁴ Ks. K.W., *Wspomnienie pośmiertne o zmarłym w Panu d. 23 września 1870 r. w Kielcach ś. p. ks. Macieju Majerczaku, Biskupie*, „Przegląd Katolicki” 1870, nr 42, s. 657–662, tu: s. 660.

Restauracji Kościoła Katedralnego podaje w swojej publikacji z 1872 r. ks. Władysław Siarkowski, pisząc: „Komitet do restauracji w mowie będącej świątyni składał się z następujących członków: 1. Wgo Gorpacewicza Naczelnika powiatu Kieleckiego: 2. Ks. Kanonika Ćwiklińskiego. 3. W. Ksawerego Kowalskiego, budowniczego Gubernialnego. 4. W. Augustynowicza Prezydenta Miasta Kielc. 5. Antoniego Bogdańskiego obywatela miasta 6. Możdżeńskiego obywatela 7. Czaplickiego Inżyniera 8. Chołdakowskiego obywatela”¹⁵. Przebudową świątyni zajął się Franciszek Kowalski (1827–1903)¹⁶.

Według projektów Franciszka Ksawerego Kowalskiego przebudowano ówczesną kolegiatę wraz z otoczeniem. Budowniczy Gubernialny zaprojektował fasadę zachodnią kościoła, nadając jej formę neobarokową¹⁷. Wcześniejszą sygnaturkę architekt zastąpił nową, wyjątkowo wysoką. Fasadę zachodnią zdobią rzeźby Faustyna Cenglera ukazujące błogosławiącego Pana Jezusa, Niepokalane Poczęcie NMP oraz dwie główki anielskie wmontowane w okrągłe ramy – podobne znajdowały się na ścianach dzwonnicy. Na fasadzie ustawiono także kamienne płonące świeczniki i pateny, wykonane przez kamieniarza Antoniego Skibińskiego, a na narożnych obeliskach płonące kule. Na elewacji wschodniej

¹⁵ Ks. W. Siarkowski, *Groby kościoła N. Maryji Panny w Kielcach i Bulla Erekcyjna Dyecezyji i Katedry Kieleckiej*, Warszawa 1872, s. 8.

¹⁶ J. Szczepański, *Kielecki słownik biograficzny. Architekci i budowniczowie. Materiały*, Warszawa–Kraków 1990, s. 74–77; B. Paprocki, *Zabytki architektury w województwie kieleckim*, Kraków 1980, s. 29; T. i Z. Sabatowie, „Sabat” dla cmentarzy. *Cmentarz Stary w Kielcach. Przewodnik po wybranych grobach ludzi zasłużonych dla regionu*, Kielce 1995, s. 36; *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, t. 15, spis opracował K. Myśliński, red. I. Kochanowska, H. Krzyżanowska, Warszawa 1995, s. XXVII, s. 99; *Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. III, Województwo Kieleckie, z. 4, Powiat Kielecki*, red. J.Z. Łoziński, B. Wolff, inwentaryzację powiatu kieleckiego przeprowadził T. Przypkowski, Warszawa 1957, s. 26; J. Szczepański, Kowalski Franciszek Ksawery, hasło w: *Świętokrzyski słownik biograficzny, t. 2, 1795–1918*, red. J. Szczepański, Kielce 2009, s. 253–254, tu: 253; ks. T. Wróbel, *Osiemsetlecie fundacji bpa Gedeona w Kielcach*, „KPD” 1971, 5, s. 194–231, tu: s. 200.

¹⁷ J.L. Adamczyk, *Wzgórze zamkowe w Kielcach*, Kielce 1991, s. 121; zob. B.M. Gawęcka, *Kielce w drugiej połowie XIX wieku – życie i twórczość Franciszka Ksawerego Kowalskiego budowniczego gubernialnego*, w: *Miasto jako fenomen społeczny i kulturowy. Zbiór studiów*, red. C. Kardasz, J. Możdżeń, M. Spychaj, Toruń 2012, s. 53–67; zob. też, *Życie i twórczość Franciszka Ksawerego Kowalskiego budowniczego guberni kieleckiej*, w: *Architektura miast III. Materiały po konferencji Architektura malowana, architektura rzeczywista. Miasto z epoki Leona Wyczółkowskiego*, red. D. Bręczewska-Kulesza, Bydgoszcz 2012, s. 123–135.

wmurowano płaskorzeźbę przedstawiającą św. Józefa z Dzieciątkiem Jezus – mylnie przypisywaną Cenglerowi. Przy przebudowie tej fasady architekt nie odniósł się do modnego w owym czasie neogotyku; związane to było zapewne z faktem, iż świątynia wcześniej nie była *stricte* gotycka, cały wystrój wnętrza wykonany był w stylu barokowym, z elementami rokoka. Nie było więc do czego nawiązać, tak jak to miało miejsce przy restauracjach katedr w Warszawie czy w później przebudowanej świątyni wrocławskiej. Patrząc na dorobek Kowalskiego, zauważyć można także jego zamiłowanie do dekoracyjności, które w sposób szczególny ujawniło się w projekcie fasady wschodniej.

Na przełomie kwietnia i maja 1870 r. Faustyn Cengler podpisał umowę z „Komitetem Restauracji Kościoła Katedralnego, w której zobowiązał się: a) Wykonać 4 Figury Ewangelistów na rogi dzwonnicy przy zejściu się kwadratu z ośmiokątem, wraz z piedestałami, jednym kwadratowym, drugim okrągłym – Robota ta wykonana będzie z kamienia pińczowskiego. b) Płaskorzeźbę z fronta Kościoła wyobrazającą Niepokalane Poczęcie Matki Boskiej z glorią i gwiazdami złoconemi, stojącą na globusie z wężem i półksiężycem – jak również na frontonie półfigury wyobrazającej Pana Jezusa błogosławiącego świat – tudzież 2 [dwóch] aniołków w okrągłych wnękach. – Robota ta ma być wykonana z gipsu”¹⁸.

¹⁸ Kontrakt zawarty pomiędzy *Komitetem Restauracji Kościoła Katedralnego w m. Kielcach i Panem Cengler Artystą Rzeźbiarzem* z dnia 20 kwietnia/1 maja 1870 r., ADK, Akta Konsystorskie. Parafie. Restauracja kościoła kolegiackiego (dowody, kwity), sygn. PKK-50 (dalej PKK-50), b.p.; O wykonaniu przez niego rzeźb czterech Ewangelistów znaleźć można informacje w nekrologu artysty umieszczonym na łamach „Kłosów” z 1886 r. – J.H., *Juliusz Faustyn Cengler*, „Kłosy. Czasopismo Ilustrowane Tygodniowe” 1886, nr 1091, s. 326; Jaz., *Katedra czyli Kościół Najś. Marji Panny w Kielcach*, „Gazeta Kielecka” 1924, nr 28, s. 1–2, tu: s. 2; *Katalog zabytków powiatu kieleckiego województwa kieleckiego Katedra*, APK, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (dalej PWRN) w Kielcach, Wojewódzki Konserwator Zabytków II (dalej WKZ II), *Wykaz zab. pow. radomskiego, stan konserw. zab. pow. Pińczów, Katalogi zab. pow.: kielecki, częstochowski, włoszczowski. 1947–1950*, sygn. 405, k 32, s. 8; „Na narożnikach dolnego piętra cztery figury Ewangelistów dłuta F. Cenglera z r. 1870”; Zygmunt Batowski jedynie lakonicznie zaznaczył, że rzeźby Cenglera znajdują się na katedrze w Kielcach i jej dzwonnicy – Z. Batowski, Cengler Faustyn, hasło w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, s. 227–228, tu: s. 228; Sylwester Kowalczewski w 1938 r. pisał: „Na narożnikach stoją posągi czterech ewangelistów, dłuta Faustyna Cenglera, rzeźbiarza warszawskiego” – S. Kowalczewski, *Kielce i okolica. Przewodnik krajoznawczy*, wyd. II, Kielce 1938, s. 46; Dariusz Kaczmarzyk pisze, iż Cengler wykonał

Płaskorzeźba ukazująca św. Józefa z Dzieciątkiem Jezus, znajdująca się na wschodniej fasadzie kościoła, przypisywana jest F. Cenglerowi. W Archiwum Diecezjalnym w Kielcach znajdują się dokumenty, które wskazywać mogą, iż rzeźbę tę wykonał L. Marconi (przypuszcza się, iż mowa tutaj o Leonardzie Marconim, słynnym w owym czasie artyście, który od początku lat 60. XIX w. prowadził w Warszawie pracownię rzeźbiarską – aż do 1874 r., kiedy to zamieszkał na stałe we Lwowie)¹⁹.

„Gazeta Kielecka” pisała w 1900 r., że „restauracja w latach siedemdziesiątych, dokonana na schyłku życia ks. Biskupa Majerczaka, pociągnęła za sobą wydatek 27,000 rubli, w większej połowie pochodzący z sum wyasygnowanych przez skarb, ze specjalnych funduszków kościelnych²⁰. Przebudowana świątynia robiła duże wrażenie na współczesnych. W teście z roku 1870 czytamy: [kościół] odnowiony w roku zeszłym i bieżącym za staraniem nieodżałowanej pamięci zmarłego właśnie w tych dniach Ks. Majerczaka biskupa, który hojnie do tego się przyłożył i niezmordowanymi zabiegami Ks. Kanonika Ćwiklińskiego, przykryty nowym dachem z blachy pobielanej i przyozdobiony w piękne dwa frontony

epitafium bpa Macieja Majerczaka oraz sześć posągów, w tym czterech ewangelistów, na wieżę w katedrze w Kielcach w 1870 r. – D. Kaczmarzyk, Cengler Juliusz Faustyn, hasło w: *Słownik Artystów Polskich i obcych w Polsce działających. Malarze Rzeźbiarze Graficy*, t. I, A–C, red. J. Maurin-Białostocka i in., Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 297–298, tu: s. 297; Maria Irena Kwiatkowska podaje, że Cengler „dla katedry w Kielcach wykonał 6 kamiennych posągów świętych (Chrystus i Madonna do ozdoby fasady i czterech Ewangelistów na dzwonnicy, 1870–1872)” – M.I. Kwiatkowska, *Rzeźbiarze warszawscy XIX wieku*, Warszawa 1995, s. 208; zob. B.M. Gawęcka, *Prace rzeźbiarskie Faustyna Cenglera wykonane podczas restauracji katedry kieleckiej w latach 1869–1872* (Скульптури Фаустина Ценглера створені підчас реставрації кафедрального собору в Кельцах в 1869–1872 рр.), w: *Історія релігії в Україні*, Науковий щорічник 2010 рік, Книга II, Львів 2010, s. 624–629.

¹⁹ M.I. Kwiatkowska, A. Melbechowska-Luty, I. Simoczkin, *Marconi Leonard*, hasło w: *Słownik Artystów Polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.)*. *Malarze Rzeźbiarze Graficy*, t. V, red. J. Derwojeda, Warszawa 1993, s. 356–360, tu: s. 357–358; M.I. Kwiatkowska, *Rzeźbiarze warszawscy...*, s. 177; T.S. Jaroszewski, A. Rottermund, *Marconi Leonard*, hasło w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIX/1, z. 80, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 603–604, tu: s. 603; S.S. Niciejca, *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986*, wyd. II, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990, s. 147–148.

²⁰ *Katedra kielecka*, „Gazeta Kielecka” 1900, nr 29, s. 1.

odpowiedniego stylu, dziwnie uroczyste obudza wrażenie [...]”²¹. W dzisiejszej katedrze zachowała się tablica, na której opisano m.in. prace wykonane przy kościele w latach 1869–1872; wyryto na niej napis:

ZA STARANIEM X. MACIEJA MAJERCZAKA
ADMINISTRATORA DYECEZYI BISKUPA
JERYCHOŃSKIEGO W KOŚCIELE TYM ROKU 1852
WYZŁOCONO WSZYSTKIE OŁTARZE I KOSZTEM TEGOŻ
NOWY ORGAN URZĄDZONO. OD 1869 PO KONIEC
1872 R. WZNIESIONO ZEWNĄTRZ DWIE FRONTOWE
ELEWACYE I NOWĄ SYGNATURE, POKRYTO BIAŁĄ
BLACHĄ KOŚCIÓŁ, OGRÓJEC I DZWONNICĘ KTÓRĄ
OZDOBIONO GALERYĄ I FIGÓRAMI 4CH EWANGELISTÓW
WEWNĄTRZ ZAŚ DANO POSADZKĘ I GRADUSY
PRZED OŁTARZAMI, URZĄDZONO KRUCHTY I CAŁY KOŚ-
CIÓŁ POMALOWANO. ROBOTY DOKONANO POD DYREKCJĄ
KOMITETU NA TEN CEL USTANOWIONEGO DOWODY
DOTYCZĄCE RESTAURACYI ZACHOWANE SĄ
W SKARBCE TUTEJSZEGO KOŚCIOŁA

Pod koniec lat 80. i na początku 90. XIX w. budynek kościoła również był obiektem starań i trosk ks. Ćwiklińskiego. W 1889 r. ks. Józef pisał do biskupa: „organy w Katedrze tutejszej, skutkiem wilgoci i ciągłego grywania na nich podczas nabożeństwa jakie codziennie powinny być odprawiane w Kościołach Katedralnych, potrzebują gwałtownej radykalnej i niezbędnej restauracji. – Takiej samej restauracji i odnowienia wymaga wielki ołtarz, dwa boczne ołtarze Pana Jezusa i Matki Boskiej, wentylatory, stalle w prezbiterium i balustrada oddzielająca nawę kościoła od prezbiterium”. Prałat prosił biskupa, żeby opisany, nagląc problem przedstawił gubernatorowi kieleckiemu, by ten nakazał sporządzenie anszlagu i postarał się o potrzebne fundusze od rządu²². Na początku lat 90. XIX w. rozpoczęto kolejną restaurację katedry.

Następnym kościołem kieleckim, w którego restaurację w latach 50. XIX w. zaangażował się ks. Ćwikliński, była świątynia filialna pw. św. Wojciecha. Książdz

²¹ A.K., *Kielce*, „Gazeta Kielecka” 1870, nr 2, s. 10.

²² List ks. prałata Ćwiklińskiego do bpa kieleckiego z 11 listopada 1889 r., ADK, Akta Konsystorskie. Parafie. Akta parafii katedralnej, sygn. PKK-10 (dalej PKK-10), k. 325.

Józef pisze w swoim sprawozdaniu: „W tym czasie widząc Kościół Ś. Wojciecha opuszczony, cmentarz nie obmurowany, na którym pasło się bydło i trzoda, mustrowali się Żołnierze i jak mi donoszono odbywały się obrzydłe bezceństwa ze zniewagą miejsca Ś^o -, wyjednałem w Rządzie Guber. Radomskim za pośrednictwem Naczelnika [...] Zielińskiego zrobienie anszłagu na obmurowanie Cmentarza na RS. 636 kop. 21 ½ oraz upoważnienie Komissyi Rządowej J.W. do zbierania ofiar dobrowolnych [...] rozpocząłem roboty, a nie trzymając się anszłagu obmurowałem Cmentarz, pokryłem dachem z gontów modrzewiowych, nagrobki poniewierające się zebrałem i umieściłem w murze Cmentarnym – Kościół cały gontem modrzewiowym pokryłem i otynkowałem wewnątrz i zewnątrz. Wybudowałem kruchtę także gontem modrzewiowym pokrytą”²³.

W latach 1885–1889 Franciszek Kowalski wykonał projekt i sprawował nadzór nad modernizacją i rozbudową kościoła św. Wojciecha²⁴. Potrzeba nowej świątyni była aż nadto widoczna. Dotychczasowy kościół mógł pomieścić 850 osób, gdy nowo wytyczona parafia miała liczyć przeszło 5 tysięcy ludzi. Dlatego też zaczęto przygotowywać plany odnowienia świątyni. Zawiązano komitet budowlany, w skład którego weszli: „ks. Ćwikliński, p. Franciszek Ksawery Kowalski, Możdżeński, Kalinowski i Jeziorowski. Wszyscy zaoferowali swą pracę bezinteresownie”²⁵. Przyjęty plan budowy wymagał pewnych zmian. Murów dawnego kościoła nie rozbierano, z wyjątkiem wschodniej ściany, przy której był ołtarz. Aby stworzyć nowe prezbiterium, przedłużono starą nawę. Z przecięcia naw powstał krzyż łaciński. Północne ramię krzyża, zakończone półkoliście, przeznaczono na kaplicę św. Wojciecha. W ramieniu południowym, od ul. Bodzentyńskiej, utworzono boczne wejście i nad nim wzniesiono smukłą wieżę. Po wykonaniu wieży, kaplicy św. Wojciecha i pokryciu świątyni dachem okazało

²³ Sprawozdanie ks. Józefa Ćwiklińskiego z 4 listopada 1884 r., ADK, sygn. PKK-36, k. 131–138, tu: k. 131–131v.

²⁴ Tamże; Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa, kościół parafialny pw. św. Wojciecha, tekst, plany i rysunki opracowała I. Wiśniewska w 1998 r., zdjęcia wykonał W. Siudowski, Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach (dalej AWKZ w Kielcach); R. Mirowski, *Świątokrzyski album*, cz. II, Kielce 2000, s. 76; *Inwentarz Kościoła Paraf. Sgo. Wojciecha w Kielcach. Opis Historyczny tegoż Kościoła*, ADK, Akta Konsystorskie, Opis kościołów dekanatu kieleckiego, sygn. OD-8/4, k. 19v.

²⁵ Ks. F. Mazurek, *Kościół i parafia św. Wojciecha w Kielcach (opis historyczno-prawny)*, Kielce 1935, s. 50.

się, iż potrzebne jest podwyższenie murów dzisiejszego prezbiterium. Dlatego też dach, sklepienia i okna są w tej części nowe. Nowa jest także zakrystia. Na dokończenie świątyni potrzebowano czterech lat pracy. Kościół ma do dziś ten sam kształt, jaki został mu nadany w XIX w. Jedynym wyjątkiem jest hełm wieży, który wcześniej miał kształt cebulasty²⁶.

Podsumowując, należy zauważyć bardzo duży wkład ks. Józefa Ćwiklińskiego w konserwację i restaurację kościołów kieleckich. Jak pisze w nekrologu o ks. Józefie sekretarz kapituły, kanonik Czerwiński: „Katedralną świątynię za naszych [...] Pasterzy: Macieja Majerczaka i Tadeusza Kulińskiego biskupów, odnawiał i ozdabiał, ułatwiając wyjednanie zasiłków rządowych i pozwolenia na składanie składek”²⁷.

Powinniśmy pamiętać także o innych księżach, którzy podobnie jak ks. Ćwikliński w Kielcach mieli wielkie zasługi dla restauracji i konserwacji katedr polskich w XIX i na początku XX w.; mowa tutaj m.in. o ks. Józefie Rokosznym – profesorze seminarium sandomierskiego, jak pisał ks. Wiśniewski, miłośniku przeszłości i znawcy sztuki²⁸, który współpracował przy konserwacji i restauracji katedry w Sandomierzu. Dzięki jego staraniom przeprowadzono konserwację kościoła pw. św. Jakuba. Nie wolno także zapomnieć o ks. Antonim Julianie Nowowiejskim, którego kapituła w Płocku powołała na stanowisko prokuratora katedry i powierzyła mu kapitalną odbudowę kościoła, a także o ks. Teofilu Wolicim, późniejszym arcybiskupie gnieźnieńskim, który zaangażował się w projekt stworzenia kaplicy, mauzoleum pierwszych Piastów w katedrze poznańskiej. Promotorami prac restauratorskich byli także biskupi – w Kielcach bp Maciej Majerczak i bp Tadeusz Kuliński, w Wilnie – bp książę Ignacy Massalski, w Przemyślu – bp Łukasz Ostoja Solecki i jego następca bp Józef Sebastian Pelczar, w Płocku – bp Jerzy Szembek i bp Apolinary Wnukowski, we Włocławku – bp Wincenty Teofil Chościak Popiel, w Lublinie – bp Wincenty Pieńkowski i bp Kazimierz Sosnowski, w Sandomierzu – bp Antoni Ksawery Sotkiewicz i bp Marian Rych²⁹.

²⁶ J.L. Adamczyk, T. Wróbel, *Kielce. Portrety zabytków*, Kielce 2008, s. 26.

²⁷ ADK, Akta Kapituły Kieleckiej sygn. Kap. K.-40, k. 49v.

²⁸ Ks. J. Wiśniewski, *Dekanat sandomierski*, Radom 1915, s. 170.

²⁹ Ks. J. Koceniak, *Katedra Narodzenia NMP w Sandomierzu 1360–1960, ciąg dalszy, „Kronika diecezji sandomierskiej”*, 1960, 4, s. 122–128, tu: s. 124–127; zob. B.M. Gawęcka, *Restauracja katedry sandomierskiej na przełomie XIX i XX wieku*, (*Реставрація Сандомирського кафедрального собору на рубежі XIX і XX ст.*), w: *Історія релігій в Україні*, Науковий

Summary

Fr. Józef Ćwikliński – moderator of the restoration and reconstruction of churches in Kielce in the 2nd half of the nineteenth century

The aim of the article is to present a figure of Fr. Józef Ćwikliński. Father Józef was born in 1817 in Koszów, near Wadowice. In 1837 he entered the seminary. He was ordained priest on 25 July 1840. Initially he was a vicar of the collegiate church (now the cathedral) in Kielce. In 1858 he was nominated for an honorary canon of the collegiate church of Kielce. In 1874 he became a canon of the collegiate church of Kielce, then its honorary canon. He was also a prelate of the collegiate church of Kielce, Kielce dean of the deanery and parish priest in Chęciny. He died in 1894 and was buried in the tomb of the canons of the Old Cemetery in Kielce.

Father Józef Ćwikliński took an active part in the restoration of the Collegiate Church (later Cathedral) in Kielce, conducted in the 1850s, as well as subsequent restorations, ongoing at the turn of the 1860s and 1870s as well as the early 1890s. Yet another temple of Kielce Fr. Józef Ćwikliński was involved in restoring in the 1850s was a filial church of St. Adalbert. Both of these facilities have been thoroughly renovated and subjected to extensive restoration and conservation work.

Plaques in memory of Fr. Józef Ćwikliński can be found in St. Adalbert Church in Kielce, in St. Bartholomew the Apostle Church in Chęciny and in the Cathedral of Kielce, where the epitaph (designed by Franciszek Kowalski) is currently covered by the interiors of the chapel of Our Lady of the Rosary.

Bibliografia

Źródła niepublikowane

Archiwum Diecezjalne w Kielcach

Akta księży z XIX w. Księży obcych. Karta ks. Józefa Ćwiklińskiego, s. 820, XC-20.

Akta konsystorskie. Parafie. Akta parafii katedralnej, sygn. PKK-10.

Akta konsystorskie. Parafie. Akta kościoła katedry kieleckiej, sygn. PKK-36.

Akta konsystorskie. Parafie. Restauracja kościoła kolegiackiego (dowody, kwity), sygn. PKK-50.

щорічник 2011 рік, Книга II, рецензенти В. Любашенко, С. Павлюк, Львів 2012, s. 604–609; zob. teŝe, *Konserwacja katedry przemyskiej na przełomie XIX i XX w., (Реставрація Перемишлянського кафедрального собору в XIX/XX ст.)*, w: *Історія релігій в Україні*, Науковий щорічник 2011 рік, Книга II, рецензенти В. Любашенко, С. Павлюк, Львів 2011, s. 627–635.

Barbara Maria Gawęcka

Akta konsystorskie. Opis kościołów dekanatu kieleckiego, sygn. OD-8/4.
Akta Kapituły Kieleckiej, sygn. Kap. K.-40.

Archiwum Państwowe w Kielcach

Akta miasta Kielce, sygn. 182.
Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach, Wojewódzki Konserwator Zabytków II, sygn. 405.

Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach

Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa, kościół parafialny pw. św. Wojciecha, tekst, plany i rysunki opracowała I. Wiśniewska w 1998 r., zdjęcia wykonał W. Siudowski.

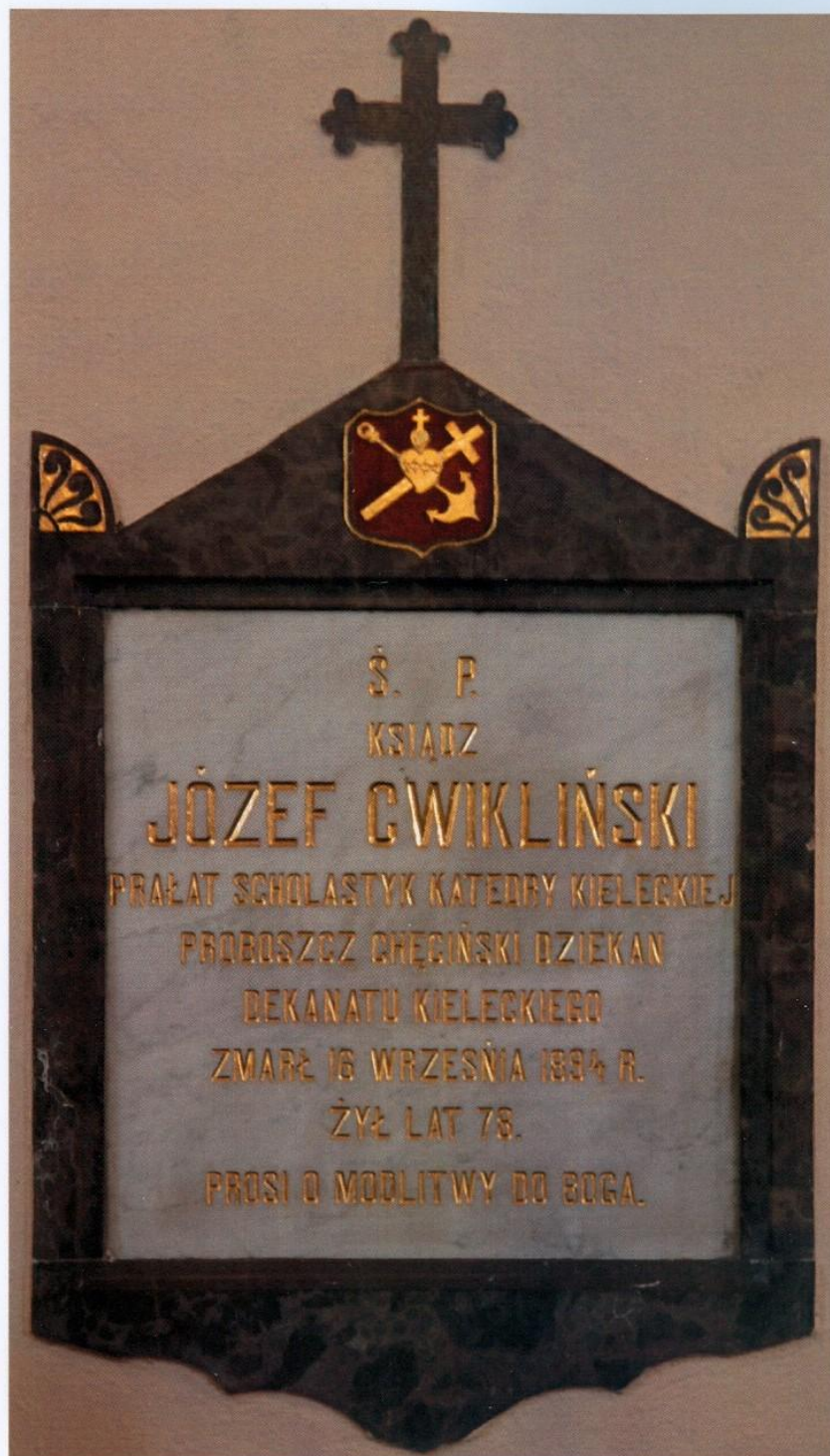
Prasa

„Gazeta Kielecka”: 1870, nr 2; 1871, nr 68; 1872/3, nr 2; 1894, nr 74; 1900, nr 29; 1924, nr 28.
„Kłosy. Czasopismo Ilustrowane Tygodniowe”, 1886, nr 1091.

Źródła publikowane

- Adamczyk J.L., *Wzgórze zamkowe w Kielcach*, Kielce 1991.
Adamczyk J.L., Wróbel T., *Kielce. Portrety zabytków*, Kielce 2008.
Batowski Z., Cengler Faustyn, hasło w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, red. W. Konopczyński, Kraków 1937.
Gawęcka B.M., *Kielce w drugiej połowie XIX wieku – życie i twórczość Franciszka Ksawerego Kowalskiego budowniczego gubernialnego*, w: *Miasto jako fenomen społeczny i kulturowy. Zbiór studiów*, red. C. Kardasz, J. Możdżeń, M. Sychaj, Toruń 2012.
Gawęcka B.M., *Konserwacja katedry przemyskiej na przełomie XIX i XX w.*, (Реставрація Перемишлянського кафедрального собору в XIX/XX ст.), w: *Історія релігій в Україні*, Науковий щорічник 2011 рік, Книга II, рецензенти В. Любашенко, С. Павлюк, Львів 2011.
Gawęcka B.M., *Prace rzeźbiarskie Faustyna Cenglera wykonane podczas restauracji katedry kieleckiej w latach 1869–1872* (Скульптури Фаустина Ценглера створені під час реставрації кафедрального собору в Кельцах в 1869–1872 рр.), w: *Історія релігій в Україні*, Науковий щорічник 2010 рік, Книга II, Львів 2010.
Gawęcka B.M., *Restauracja katedry sandomierskiej na przełomie XIX i XX wieku* (Реставрація Сandomирського кафедрального собору на рубежі XIX i XX ст.), w: *Історія релігій в Україні*, Науковий щорічник 2011 рік, Книга II, рецензенти В. Любашенко, С. Павлюк, Львів 2012.
Gawęcka B.M., *Życie i twórczość Franciszka Ksawerego Kowalskiego budowniczego guberni kieleckiej*, w: *Architektura miast III. Materiały po konferencji Architektura malowana, architektura rzeczowywista. Miasto z epoki Leona Wyczółkowskiego*, red. D. Bręczewska-Kulesza, Bydgoszcz 2012.

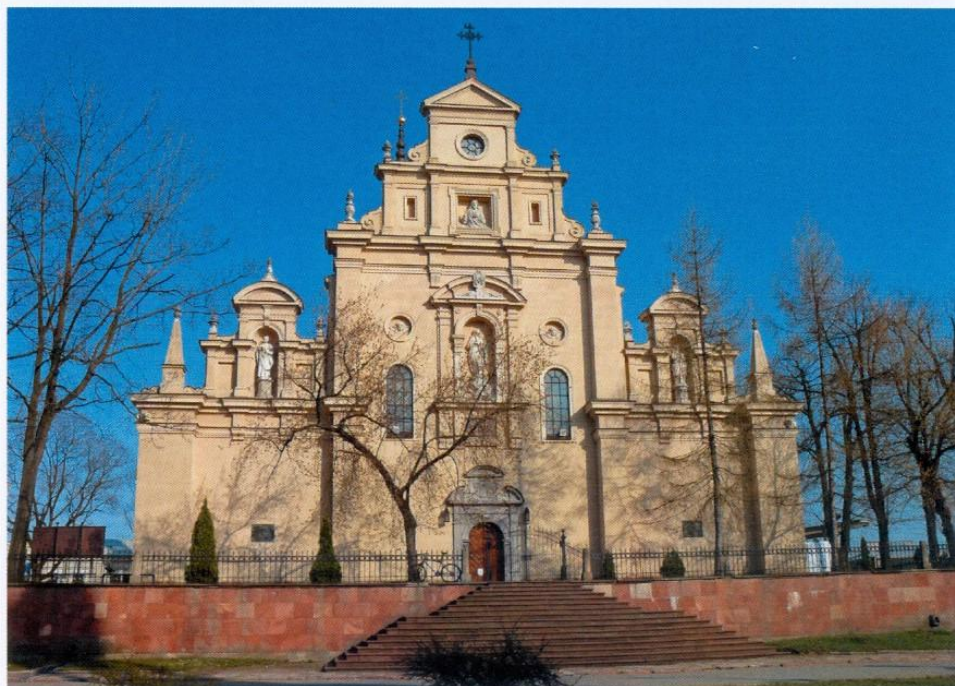
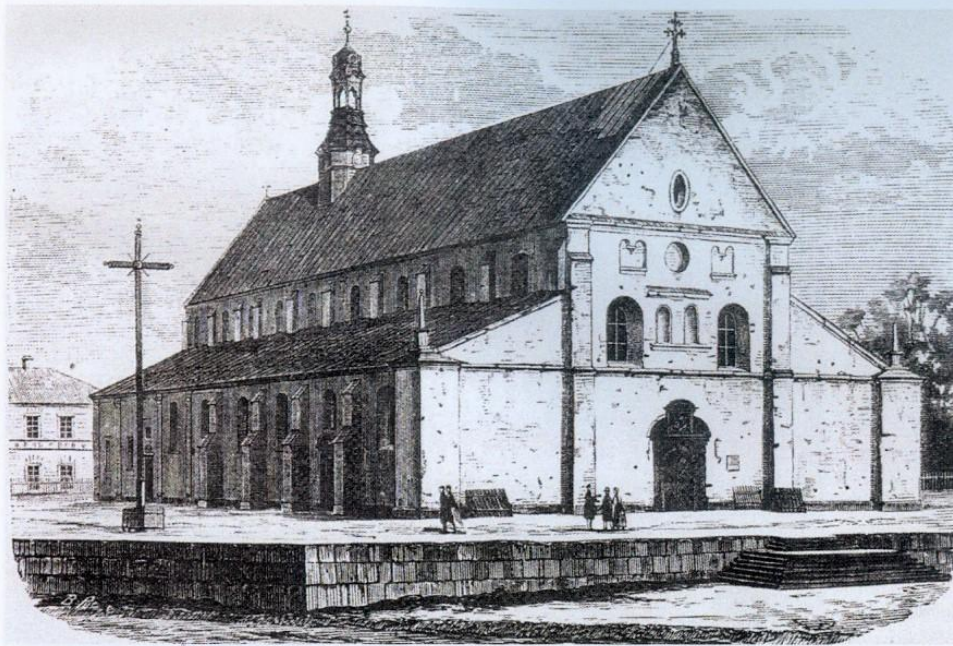
- Jaroszewski T.S., Rottermund A., Marconi Leonard, hasło w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIX/1, z. 80, red. E. Rostworowski, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1974.
- Kaczmarzyk D., Cengler Juliusz Faustyn, hasło w: *Słownik Artystów Polskich i obcych w Polsce działających. Malarze Rzeźbiarze Graficy*, t. I, A-C, red. J. Maurin-Białostocka, H. Bartnicka-Górska, J. Derwojed, H. Kubaszewska, B. Majewska-Maszkowska, A. Melbechowska-Luty, Z. Pruszyńska, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1971.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. III, Województwo Kieleckie, z. 4, Powiat Kielecki*, red. J.Z. Łoziński, B. Wolff, inwentaryzację powiatu kieleckiego przeprowadził T. Przypkowski, Warszawa 1957.
- Kwiatkowska M.I., *Rzeźbiarze warszawscy XIX wieku*, Warszawa 1995.
- Kwiatkowska M.I., Melbechowska-Luty A., Simoczkin I., Marconi Leonard, hasło w: *Słownik Artystów Polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze Rzeźbiarze Graficy*, t. V, red. J. Derwojed, Warszawa 1993.
- Koceniak J., *Katedra Narodzenia NMP w Sandomierzu 1360–1960, ciąg dalszy*, „Kronika diecezji sandomierskiej” 1960, 4.
- Kowalczewski S., *Kielce i okolica. Przewodnik krajoznawczy*, wyd. II, Kielce 1938.
- Kumor B., *Organizacja terytorialna diecezji kieleckiej*, w: Kraków 1963, *Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, red. ks. A. Schletz C.M., Nr XVII.
- Mazurek F., *Kościół i parafia św. Wojciecha w Kielcach (opis historyczno-prawny)*, Kielce 1935.
- Mirowski R., *Świętokrzyski album*, cz. II, Kielce 2000.
- Nicieja S.S., *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986*, wyd. II, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1990.
- Paprocki B., *Zabytki architektury w województwie kieleckim*, Kraków 1980.
- Pasierb J.St., *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Pelplin 1971.
- Sabatowie T. i Z., „Sabat” dla cmentarzy. *Cmentarz Stary w Kielcach. Przewodnik po wybranych grobach ludzi zasłużonych dla regionu*, Kielce 1995.
- Siarkowski W., *Groby kościoła N. Maryji Panny w Kielcach i Bulla Erekcyjna Dyecezji i Katedry Kieleckiej*, Warszawa 1872.
- Szczański J., *Kielecki słownik biograficzny. Architekci i budowniczowie. Materiały*, Warszawa-Kraków 1990.
- Szczański J., Kowalski Franciszek Ksawery, hasło w: *Świętokrzyski słownik biograficzny, t. 2 1795–1918*, red. J. Szczański, Kielce 2009.
- Wiśniewski J., *Dekanat sandomierski*, Radom 1915.
- Wróbel T., *Osiemsetlecie fundacji bpa Gedeona w Kielcach*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny” 1971, 5.
- Wróbel T., *Zarys historii diecezji kieleckiej*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny” 1982, 5.
- Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, t. 15, spis opracował K. Myśliński, red. I. Kochanowska, H. Krzyżanowska, Warszawa 1995.



Tablica poświęcona ks. J. Cwiklińskiemu znajdująca się w kościele pw. św. Bartłomieja Apostoła w Chęcinach, fot. P. Gawęcki, 2013 r.



Tablica poświęcona ks. J. Cwikiłsiemu znajdująca się w kościele pw. św. Wojciecha w Kielcach, fot. P. Gawęcki, 2013 r.



Elewacja zachodnia kolegiaty kieleckiej przed przebudową – drzeworyt z 1870 r., „Kłosa” 269(1870), s. 116 (na górze)

Katedra w Kielcach, fot. B.M. Gawęcka, 2014 r. (na dole)



Kościół pw. św. Wojciecha w Kielcach, rys. z 1849 r., [w:] F. Mazurek, *Kościół i parafia św. Wojciecha w Kielcach (opis historyczno-prawny)*, Kielce 1935, s. 41 (na górze)
Kościół pw. św. Wojciecha w Kielcach, fot. B.M. Gawęcka, 2014 r. (na dole)